



## Analysis and recognition of economic and social effects of rangeland management projects (Case study: semi-arid region of Bijar city)

Nematolah Hemati<sup>1</sup>, Asghar Farajollahi\*<sup>2</sup>

1. MA., General Department of Natural Resources and Watershed Management of Kurdistan Province, Kurdistan, Iran
2. Corresponding author; Ph.D. in Combating Desertification, Faculty of Rangeland and Watershed Management, Gorgan University of Agricultural Science and Natural Resources, Gorgan, Iran. E-mail: asghar.farajollahi@gmail.com

### Article Info

**Article type:**  
Research Full Paper

**Article history:**  
Received: 15.04.2022  
Revised: 29.04.2022  
Accepted: 01.05.2022

**Keywords:**  
Employment,  
Stakeholders,  
Bijar,  
Income,  
Rangeland plan,  
Kurdistan.

### Abstract

**Background and objectives:** Rangelands, as an important part of natural resources, play an essential role in improving or reducing the economic and social conditions of local communities and rural residents. After the Forest and Rangeland Nationalization Act of 1962, in the laws passed in 1969, the exploitation of rangelands was considered as a rangeland management plan for the first time. In the meantime, rangeland management plans are formulated and implemented with the aim of promoting ecological, economic and social indicators of stakeholders. Thus it is necessary to evaluate the achievement and show them to policy and decision makers of rangeland managers. Rangeland management plans are one of the main tools for managing and exploiting rangelands in Iran, which are implemented to eliminate or reduce degradation and optimal and sustainable rangeland management. In this study, economic and social effects of rangeland management projects in Bijar city of Kurdistan province were evaluated.

**Methodology:** A survey and documentary method was used to collect data and information. The study area included rangelands of 9 completed rangeland projects in Bijar city in the East of Kurdistan province. The statistical population in this study included two groups of stakeholders of rangeland and experts familiar with the subject and rangeland projects. 175 households were selected based on Cochran's formula and adapted to Krejcie and Morgan table as study samples and participated in completing the questionnaires randomly. Also, 24 experts participated in the research. After confirming the validity of the questionnaires using the opinion of experts, Cronbach's alpha coefficient was used in order to evaluate the reliability of the questionnaires. These values are obtained 0.81 and 0.84 for experts and stakeholders, respectively. It showed that the questionnaires were properly reliable. In addition to demographic characteristics, the research questionnaires included questions about the direct and indirect socio-economic effects of rangeland plans based on Likert scale. Prioritization of economic and social effects was done through the ranking average. The normality of the data was assessed by Kolmogorov -Smirnov test and after confirming the normality of the data, Student's t-test was used to compare the viewpoints of experts and stakeholders about economic and social effects of rangeland projects. Data analyses were performed using SPSS<sub>Ver.20</sub> software.

**Results:** According to the results, preventing the land use changes, improving the drinking water needs of livestock and increasing the confidence of stakeholders

---

in the aims and programs of the executive department of natural resources by obtaining averages of 4.04, 3.96 and 3.92, were the most important economic and social effects of rangeland projects in Bijar city from the viewpoint of the experts, respectively. But from the viewpoint of the stakeholders, the sense of ownership strengthening the social spirit and participation of the local community in implementing the plan and increasing the unity and social cohesion. with the averages of 4.16, 3.92 and 3.88 these were the most important economic and social effects of rangeland projects acceptance and implementation respectively. In the majority of economic and social indicators of rangeland management projects, there was no statistically significant difference between the viewpoint of experts and stakeholders ( $P > 0.05$ ), but according to viewpoint of experts, the mean value of the effects of preventing land use changes ( $P = 0.0001$ ) and increasing the trust of stakeholders to the aims and programs of the executive department of natural resources ( $P = 0.012$ ) was more significant. Such, from the viewpoint of stakeholders, increasing the unity and social cohesion of stakeholders ( $P = 0.003$ ), the sense of belonging and sense of ownership to the rangelands for stakeholders, ( $P = 0.019$ ), strengthening the social spirit and participation of the local community in the implementation of the project ( $P = 0.012$ ) were significantly more evaluated. Economic effects from the viewpoint of the stakeholders were evaluated significantly lower than experts ( $P < 0.05$ ). But there was no significant difference between the viewpoint of experts and stakeholders in social effects ( $P > 0.05$ ).

**Conclusion:** According to the results of this study, the implementation of rangeland management projects in the study area has only been effective in achieving some economic and social indicators, especially social goals. These projects in some economic and social aspects such as income generation, employment and reducing migration has not been very effective. The overall satisfaction with the implementation of rangeland management plans was not high from the viewpoints of both groups due to the failure to meet the economic needs of stakeholders. Therefore, it is necessary to develop and implement rangeland management projects with more accuracy, sensitivity and seriousness. Finally, recognizing and using the capacities and resources, multi-purpose use of rangelands, attracting facilities and capitals of the private and public sectors and providing appropriate facilities can provide the basis for further success and improve the effectiveness of rangeland management projects.

---

**Cite this article:** Hemati, N., A. Farajollahi, 2022. Analysis and recognition of economic and social effects of rangeland management projects (Case study: semi-arid region of Bijar city). *Journal of Rangeland*, 16(1): 427-440.



© The Author(s).

DOR: 20.1001.1.20080891.1401.16.2.14.8

Publisher: Iranian Society for Range Management

---

## واکاوی و شناخت اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری (مطالعه موردی: منطقه نیمه خشک شهرستان بیجار)

نعمت‌اله همتی<sup>۱</sup>، اصغر فرج‌اللهی<sup>۲\*</sup>

۱. کارشناس ارشد، اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری کردستان، سنندج، ایران.  
۲. نویسنده مسئول، دکتری بیابانزدایی، دانشکده مرتع و آبخیزداری، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان، ایران. رایان‌نامه: asghar.farajolah@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله کامل - پژوهشی	<b>سابقه و هدف:</b> مراتع به عنوان بخش مهمی از منابع طبیعی، نقش اساسی در بهبود یا افول شرایط اقتصادی و اجتماعی جوامع محلی و بهره‌برداران روستایی دارد. پس از ملی شدن جنگل‌ها و مراتع در سال ۱۳۴۱، در قوانین مصوبه سال ۱۳۴۸ برای اولین بار بهره‌برداری از مراتع به صورت طرح مرتعداری مدنظر قرار گرفت. طرح‌های مرتعداری با هدف تقویت شاخص‌های بوم‌شناختی و بهبود شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی بهره‌برداران تدوین و اجرا می‌گردند که ارزیابی اثرات آنان به منظور سیاست‌گذاری و اتخاذ برنامه‌های مدیریتی مراتع ضروری است. طرح‌های مرتعداری یکی از ابزارهای اصلی مدیریت و بهره‌برداری از مراتع ایران است که در جهت حذف یا کاهش تخریب‌ها و مدیریت بهینه و پایدار مراتع اجرا می‌شوند. در این تحقیق، اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری شهرستان بیجار در استان کردستان مورد ارزیابی و بررسی قرار گرفت.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۶	<b>مواد و روش‌ها:</b> با توجه به اهداف کاربردی مطالعه، از روش پیمایشی و اسنادی به منظور جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات استفاده شد. منطقه مورد مطالعه شامل عرصه‌های مرتعی ۹ طرح مرتعداری خاتمه‌یافته در شهرستان بیجار در شرق استان کردستان بود. جامعه آماری شامل دو گروه بهره‌برداران ذینفع طرح‌های مرتعداری و کارشناسان آشنا به موضوع مورد مطالعه و مرتبط با طرح‌های مرتعداری بودند. ۱۷۵ خانوار بهره‌بردار بر اساس فرمول کوکران و تطبیق با جدول کرجسی و مورگان به‌عنوان نمونه‌های مطالعاتی انتخاب و به روش تصادفی در تکمیل پرسشنامه‌ها مشارکت داشتند. همچنین ۲۴ کارشناس نیز در انجام تحقیق مشارکت کردند. پس از تأیید روایی پرسشنامه‌ها با استفاده از نظر متخصصان و کارشناسان خبره، به منظور بررسی پایایی پرسشنامه‌ها از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که این مقدار برای کارشناسان و بهره‌برداران به ترتیب برابر ۰/۸۱ و ۰/۸۴ به دست آمد که نشان از قابلیت اعتماد مناسب پرسشنامه‌ها داشت. پرسشنامه‌های تحقیق علاوه بر ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، مشتمل بر سؤالاتی در خصوص تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم طرح‌های مرتعداری اجرا شده بر وضعیت اقتصادی-اجتماعی و معیشتی بهره‌برداران در مقیاس طیفی لیکرت بود. اولویت‌بندی اثرات اقتصادی و اجتماعی از طریق میانگین رتبه‌ای انجام شد. بررسی نرمال بودن داده‌ها با آزمون کولموگراف-اسمیرنوف انجام گرفت و پس از تأیید نرمالیت داده‌ها، به منظور مقایسه دیدگاه کارشناسان و بهره‌برداران در ارتباط با اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری از آزمون پارامتری تی استیودنت مستقل استفاده شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS Ver.20 انجام گرفت.
تاریخ ویرایش: ۱۴۰۱/۰۲/۰۹	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۱	
واژه‌های کلیدی: اشتغال‌زایی، بهره‌برداران، بیجار، درآمد، طرح مرتعداری، کردستان.	<b>نتایج:</b> نتایج نشان داد ممانعت از تغییر کاربری اراضی مرتعی، بهبود وضعیت آب شرب دام و افزایش اعتماد

بهره‌برداران به اهداف و برنامه‌های بخش اجرایی منابع طبیعی به ترتیب با کسب میانگین‌های ۴/۰۴، ۳/۹۶ و ۳/۹۲ مهم‌ترین اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری در شهرستان بیجار از دیدگاه کارشناسان بوده است. اما از دیدگاه بهره‌برداران، تقویت حس تعلق و مالکیت بهره‌برداران نسبت به مراتع، تقویت روحیه اجتماعی و مشارکت جامعه محلی در اجرای طرح و افزایش وحدت و انسجام اجتماعی بهره‌برداران سامانه عرفی به ترتیب با میانگین‌های ۴/۱۶، ۳/۹۲ و ۳/۸۸ مهم‌ترین اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری اجرا شده بودند. در اکثریت شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های مرتعداری، تفاوت آماری معناداری بین دیدگاه و نظرات کارشناسان و بهره‌برداران مشاهده نشد ( $P > 0.05$ ) اما از نظر کارشناسان، اثرات جلوگیری از تغییر کاربری اراضی مرتعی ( $P = 0.0001$ ) و افزایش اعتماد بهره‌برداران به اهداف و برنامه‌های بخش اجرایی منابع طبیعی ( $P = 0.012$ ) به طور معناداری بیشتر بوده است اما از نظر بهره‌برداران، افزایش وحدت و انسجام اجتماعی بهره‌برداران ( $P = 0.003$ )، تقویت حس تعلق و مالکیت بهره‌برداران نسبت به مراتع ( $P = 0.019$ )، تقویت روحیه اجتماعی و مشارکت جامعه محلی در اجرای طرح ( $P = 0.012$ ) به طور معناداری بیشتر ارزیابی شدند. اثرات اقتصادی از نظر بهره‌برداران به طور معناداری کمتر از کارشناسان بوده است ( $P < 0.05$ ). اما بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران در اثرات اجتماعی تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد ( $P > 0.05$ ).

**نتیجه‌گیری:** با توجه به نتایج تحقیق، اجرای طرح‌های مرتعداری در منطقه مورد مطالعه فقط در تحقق برخی از شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی بالاخص اهداف اجتماعی تا حدودی اثربخشی داشته است و در برخی زمینه‌های دیگر مانند درآمدزایی، اشتغال‌زایی، رفع بیکاری و کاهش مهاجرت اثر معناداری نداشته است. میزان رضایت کلی از اجرای طرح‌های مرتعداری از دیدگاه هر دو گروه مورد مطالعه به دلیل عدم موفقیت در رفع نیازهای اقتصادی بهره‌برداران در حد بالایی نبوده است. بنابراین نیاز است طرح‌های مرتعداری با دقت، حساسیت و جدیت بیشتری تدوین و اجرا گردند. در نهایت، شناخت و استفاده از ظرفیت‌ها و منابع، استفاده چندمنظوره مراتع، جذب تسهیلات و سرمایه‌های بخش خصوصی و دولتی و ارائه تسهیلات مناسب می‌تواند زمینه موفقیت بیشتر و بهبود اثرگذاری طرح‌های مرتعداری و مدیریت اصولی مراتع را فراهم آورد.

استناد: همتی، ن. ا. فرج‌اللهی، ۱۴۰۱. واکاوی و شناخت اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری (مطالعه موردی: منطقه نیمه خشک شهرستان بیجار). مرتع، ۱۶(۲): ۴۲۷-۴۴۰.



DOR: 20.1001.1.20080891.1401.16.2.14.8

© نویسندگان

ناشر: انجمن علمی مرتعداری ایران

## مقدمه

در زمینه ارزیابی اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری تحقیقاتی انجام گرفته است که می‌توان به مطالعات برزگردوین و همکاران (۲۰۰۷)، سعیدی‌ابرقویی (۲۰۱۶)، کریمی و همکاران (۲۰۱۷)، زهدی و همکاران (۲۰۱۸) و مصطفایی‌جورنی (۲۰۱۸) اشاره کرد. در ارزیابی نظرات بهره‌برداران در ارتباط با اثرات اقتصادی-اجتماعی طرح‌های مرتعداری در حوزه شهرستان مشهد ابراز شد اجرای این طرح‌ها باعث افزایش درآمد بهره‌برداران در بسیاری از طرح‌های اجرا شده، نشده است و در مناطقی که طرح‌ها تصویب شده و به مرحله اجرا نرسیده است نیز بهره‌برداران معتقدند که این طرح‌ها نمی‌تواند بسیاری از مشکلات آنان را مرتفع کند (۲۰۱۸). همچنین در تحقیقی اثرات اقتصادی-اجتماعی طرح‌های مرتعداری شهرستان کلاله از دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان ارزیابی و نشان داده شد طرح‌های اجرایی مرتعداری تا حدود زیادی اثرات اجتماعی مورد انتظار را برآورده کرده‌اند اما در زمینه اقتصادی همچنان ضعف‌هایی به‌خصوص در بخش بهبود وضعیت درآمدی و معیشتی و ایجاد فرصت شغلی و اشتغال‌زایی بهره‌برداران وجود داشته است (۶).

اجرای طرح‌های مرتعداری به منظور حفظ و احیای مراتع به بیش از سه دهه قبل باز می‌گردد. به دلیل اهمیت زیست‌محیطی این منابع، معیشت و اقتصاد بسیاری از خانوارهای روستایی و بهره‌برداران در عرصه مرتعی وابسته به آن است (۱۶). این طرح‌ها در جهت حذف و کاهش تخریب‌ها و مدیریت بهینه و پایدار مراتع اجرا شده‌اند با گذشت بیش از سه دهه از اجرای این گونه طرح‌ها، ارزیابی اثرات آن‌ها ضرورتی انکارناپذیر است که با انجام این کار اعتماد مردم نسبت به اجرای آن‌ها و احساس تعلق بیشتر نسبت به طرح‌ها افزایش خواهد یافت که در این صورت می‌توان پایداری طرح‌های اجرا شده را تا حد زیادی بالا برد (۲۴). ارزیابی طرح‌های مرتعداری معمولاً با هدف مشخص شدن نقاط ضعف، قوت، چالش‌ها و تنگناهای موجود انجام می‌شود (۱۸). این طرح‌ها بخش قابل توجهی از بودجه بخش منابع طبیعی را در سطح کلان کشوری به خود اختصاص می‌دهند و ارزیابی صحیح آنها سبب صرفه‌جویی در هزینه‌ها و افزایش بازدهی طرح‌ها خواهد شد (۱۱).

معیشت و زندگی بسیاری از جوامع به منابع طبیعی بستگی دارد، ولی در دهه‌های اخیر، اصول صحیح بهره‌برداری از آنها رعایت نشده است. البته می‌توان رشد سریع جمعیت و افزایش روزافزون تقاضا برای غذا و رفاه و محدود بودن منابع را از دلایل عمده‌ای دانست که موجب شده است بهره‌برداری از منابع طبیعی نسبت به ادوار گذشته سیر صعودی داشته باشد (۲۵). مراتع به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع چند کارکردی نقش مهمی در حفاظت آب و خاک و منابع ژنتیکی، تأمین پروتئین، تولید گیاهان دارویی و صنعتی، زیستگاه حیات وحش، ایجاد اشتغال و درآمد دارند (۲۶).

طرح‌های مرتعداری یکی از ابزارهای اصلی مدیریت و بهره‌برداری از مراتع ایران است. طرح مرتعداری برنامه مدونی است که به منظور اعمال مدیریت مرتع و با هدف حفاظت، احیا و بهره‌برداری صحیح از مراتع، جهت تثبیت استمرار تولید و حفظ منابع پایه تدوین و پس از تصویب و انعقاد قرارداد با مجری قانونی آن به مرحله اجرا گذاشته می‌شود (۸). طرح مرتعداری سندی مشتمل بر مجموعه فعالیت‌های مربوط به حفظ، احیاء، اصلاح، توسعه و بهره‌برداری بهینه از مراتع که در قالب برنامه زمانی و مکانی معین و نیز پیش‌بینی حجم عملیات و برآورد هزینه و درآمد، تهیه و به تأیید وزارت جهاد کشاورزی (سازمان) می‌رسد (۳۱). پس از ملی شدن جنگل‌ها و مراتع در سال ۱۳۴۱، در قوانین مصوبه سال ۱۳۴۸ برای اولین بار بهره‌برداری از مراتع به صورت طرح مرتعداری مدنظر قرار گرفت به طوری که از سال ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۷ طرح‌های مرتعداری در واحدهای بزرگ (بیش از ۵/۲ میلیون هکتار) تهیه گردید. در سال ۱۳۶۵ به لحاظ ضرورت، تهیه و اجرای طرح‌های مرتعداری دوباره جزء سیاست‌های اجرایی سازمان جنگل‌ها و مراتع قرار گرفت و طرح‌های مرتعداری به عنوان اصلی‌ترین برنامه سازمان شکل گرفت (۲). طرح‌های اولیه به دلیل عدم توجه به نقش انسان و جایگاه بهره‌برداران عملاً در اجرا با شکست مواجه شدند اما به تدریج این جایگاه در برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌ها احیا شد و طرح‌های مرتعداری بر اساس محدوده‌های عرفی بهره‌برداری برای مرتعداران شکل گرفت (۱۴).

## روش تحقیق

در این تحقیق با توجه به اهداف کاربردی مطالعه، از روش پیمایشی و اسنادی به منظور جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات استفاده شد. اطلاعات مربوط به طرح‌های اجرا شده مرتعداری در شهرستان بیجار با مراجعه به اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان کردستان و اداره منابع طبیعی شهرستان بیجار گردآوری شد. سپس با بازدیدهای میدانی محدوده‌های مورد مطالعه در اجرای طرح‌ها شناسایی و بررسی شد. جامعه آماری در این تحقیق شامل دو گروه بهره‌برداران ذینفع طرح‌های مرتعداری و کارشناسان آشنا به موضوع مورد مطالعه و مرتبط با طرح‌های مرتعداری بودند.

جامعه بهره‌برداران شامل ۳۱۱ بهره‌بردار ساکن در محدوده مورد مطالعه بودند که بر اساس فرمول کوکران و تطبیق با جدول کرجسی و مورگان، ۱۷۳ خانوار به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند و به منظور پوشش خطاهای احتمالی تعداد نمونه بهره‌برداران ۱۷۵ بهره‌بردار در نظر گرفته شد. روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی با انتساب برای بهره‌برداران به کار گرفته شد. چنانچه تعداد ۱۷۵ نمونه به نسبت تعداد بهره‌بردار در ۹ روستای مورد مطالعه تقسیم شده و سپس به طور تصادفی در هر روستا نمونه‌گیری از بهره‌برداران جهت تکمیل پرسشنامه صورت گرفت. همچنین در انجام این تحقیق و تکمیل پرسشنامه‌ها، کارشناسان نیز مشارکت داشتند که از روش نمونه‌گیری غیرتصادفی هدفمند برای انتخاب آن‌ها استفاده شد. در این پژوهش، ۲۴ کارشناس آشنا به طرح‌های اجرا شده و دارای اطلاعات کافی و مناسب در راستای موضوع تحقیق مشارکت داشتند.

در این تحقیق به منظور تکمیل اطلاعات میدانی و ارزیابی تحقق اهداف اقتصادی-اجتماعی بهره‌برداران با اجرای طرح‌های مرتعداری از پرسشنامه استفاده شد. پرسشنامه‌های کارشناسان و بهره‌برداران به جز در مورد اطلاعات جمعیت شناختی، در سایر موارد به منظور مقایسه دیدگاه آن‌ها یکسان و مشابه بود. پرسشنامه مشتمل بر ویژگی‌های جمعیت‌شناختی پاسخگویان و اثرات اقتصادی-اجتماعی طرح‌های اجرا شده بود. روایی پرسشنامه پس از اعمال نظر کارشناسان و متخصصان مورد تایید قرار گرفت.

علاوه بر اهداف حفاظتی و احیایی در طرح‌های مرتعداری، رونق اقتصادی و بهبود شرایط معیشتی و اجتماعی بهره‌برداران از اهداف بسیار مهم در برنامه‌ریزی و اجرای این گونه طرح‌ها می‌باشد و ابزاری برای ارزیابی تحقق اهداف و میزان موفقیت طرح‌های مرتعداری می‌باشد. در استان کردستان و شهرستان بیجار نیز هدف از اجرای طرح‌های مرتعداری، بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی بهره‌برداران در کنار اصلاح و احیای مراتع منطقه مورد مطالعه بوده است و ارزیابی میزان تحقق این اهداف و میزان رضایت بهره‌برداران از اجرای طرح‌های مرتعداری در تدوین برنامه‌های مدیریتی مراتع تاثیرگذار بوده و زمینه توسعه پایدار اراضی مرتعی و جوامع محلی را فراهم می‌آورد. بنابراین در این تحقیق، اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری در شهرستان بیجار در استان کردستان مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

## مواد و روش‌ها

## معرفی منطقه مورد مطالعه

شهرستان بیجار در شرق استان کردستان در غرب کشور قرار دارد و از غرب با شهرستان‌های دیواندره و سنندج، از شمال شرقی با استان زنجان و از شرق با استان همدان همسایه است. ارتفاع منطقه مورد مطالعه ۱۹۴۰ متر از سطح دریا و دارای آب و هوایی نیمه‌خشک می‌باشد. ساکنین روستایی و بهره‌برداران در روستاهای منطقه مورد مطالعه بیشتر به دامداری و کشاورزی اشتغال دارند که کشاورزی بیشتر بر پایه دیم بوده و بنابراین بیشتر وقت و فعالیت آنها برای دامداری می‌باشد. به منظور مدیریت و اصلاح و احیای مراتع در این شهرستان، در طی سال‌های گذشته طرح‌های مرتعداری به اجرا درآمده است (۵). منطقه مورد مطالعه شامل عرصه‌های مرتعی ۹ پلاک دارای طرح مرتعداری خاتمه‌یافته روستاهای صلوات‌آباد، حسین‌آباد، کمرزرد، الوندقلی، قره‌بلاغ، بیانلو، قاسم‌آباد وینسار، حسن-آباد چارق، نوبهار و علی‌سرخ در شهرستان بیجار می‌باشد. جمعیت مناطق مورد مطالعه ۱۱۲۷ نفر با ۳۵۹ خانوار می‌باشد که از این تعداد ۵۷۳ نفر مرد و ۵۵۴ نفر زن هستند (۲۱).

مانند فراوانی، میانگین و انحراف معیار به منظور برآورد توصیفی متغیرهای جمعیت‌شناختی و اثرات اقتصادی-اجتماعی طرح‌های اجرا شده استفاده شد. اولویت‌بندی اثرات اقتصادی و اجتماعی از طریق میانگین رتبه‌ای انجام شد. بررسی نرمال بودن داده‌ها با آزمون کولموگروف-اسمیرنوف انجام گرفت و به منظور بررسی مقایسه دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان در ارتباط با اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری در منطقه مورد مطالعه از آزمون تی استیوننت مستقل استفاده شد. تحلیل‌های انجام شده در این پژوهش با استفاده از نرم‌افزار SPSS Ver.20 انجام گرفت.

خلاصه وضعیت طرح‌های مرتعداری اجرا شده در منطقه مورد مطالعه در جدول (۱) ارائه شده است که در آن، سال تصویب، مساحت عرصه اجرایی به هکتار و طول دوره اجرا و تعداد بهره‌بردار برای هر طرح مرتعداری نشان داده شده است.

پایایی پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ محاسبه و برای بهره‌برداران و کارشناسان به ترتیب برابر ۰/۸۴ و ۰/۸۱ به دست آمد که نشان از پایایی مناسب پرسشنامه‌های تحقیق داشت.

طراحی پرسشنامه‌ها برای دو گروه کارشناسان و بهره‌برداران در مقیاس طیفی لیکرت انجام گرفت. پرسشنامه‌های تحقیق مشتمل بر سؤالاتی در خصوص تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم طرح‌های مرتعداری اجرا شده بر وضعیت اقتصادی-اجتماعی و معیشتی بهره‌برداران بود و شامل متغیرهایی همچون اشتغال‌زایی، تولید محصولات دامی، تولید علوفه و تعداد دام، مهاجرت، انگیزه و امید به زندگی، جذب سرمایه و رونق اقتصادی، تمایل جوانان به ماندگاری در روستا، وحدت و انسجام اجتماعی و غیره بود. همچنین در این تحقیق، رضایت کلی بهره‌برداران و کارشناسان از اجرای طرح‌های مرتعداری در یک گویه جداگانه مورد سوال گرفته است.

پس از تکمیل پرسشنامه‌ها و گردآوری داده‌ها، به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های آمار توصیفی

جدول ۱: خلاصه وضعیت طرح‌های مرتعداری اجرا شده در شهرستان بیجار

ردیف	نام طرح (روستا)	سال تصویب	طول دوره اجرا	مساحت (هکتار) عرصه ملی	تعداد بهره‌بردار
۱	الوندقلی	۱۳۷۵	۵ سال	۲۲۴۳	۲۱
۲	علی سرخ	۱۳۷۳	۴ سال	۱۹۱۰	۳۵
۳	حسین آباد کمر زرد	۱۳۷۳	۵ سال	۲۵۳۶	۲۰
۴	قره بلاغ	۱۳۷۲	۵ سال	۱۶۵۰	۱۳
۵	بیانلو	۱۳۷۵	۵ سال	۵۸۷۵	۸۶
۶	قاسم آباد وینسار	۱۳۷۷	۵ سال	۱۸۲۸	۱۷
۷	حسن آباد چاروق	۱۳۷۷	۵ سال	۲۴۱۹	۳۷
۸	نوبهار	۱۳۸۳	۵ سال	۶۶۶	۵۷
۹	صلوات آباد	۱۳۷۲	۳ سال	۲۴۴۰	۲۵

## نتایج

بر حسب نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده، تمامی پاسخگویان بهره‌بردار سرپرست خانوار و ۹۸/۹ درصد آن‌ها مرد بودند. میانگین سنی بهره‌برداران ۴۶/۸ سال بود. ۲۰/۶ درصد بهره‌برداران مورد مطالعه سواد نداشتند. ۵۶ درصد و ۱۸/۳ درصد بهره‌برداران مورد مطالعه به ترتیب دارای تحصیلات زیردیپلم و دیپلم بودند. ۶۹/۷ درصد خانواده‌ها فقط یک نیروی کار در خانواده داشتند. اما در مورد کارشناسان، ۷۵ درصد آن‌ها مرد بودند.

میانگین سن کارشناسان، ۳۹/۴ سال و میانگین سابقه کاری کارشناسان، ۱۱/۵ سال بود. ۲۹/۲ درصد کارشناسان دارای تحصیلات لیسانس بودند. ۶۲/۵ درصد دارای تحصیلات فوق لیسانس و ۸/۳ درصد نیز دارای تحصیلات در سطح دکتری بودند.

درصد فراوانی، میانگین رتبه‌ای و اولویت‌بندی اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های مرتعداری از دیدگاه کارشناسان در جدول ۲ ارائه شده است و بر اساس آن، ممانعت از تغییر کاربری اراضی مرتعی با میانگین ۴/۰۴

مرتعداری در منطقه مورد مطالعه در رابطه با ایجاد تنوع منابع درآمدی بهره‌بردار و ارتقای کیفیت زندگی ساکنین بوده است. ضمن اینکه میزان رضایت آن‌ها از اجرای کلی طرح‌های مرتعداری در حد متوسط و برابر با میانگین ۳/۰۴ بوده است (جدول ۲).

مهم‌ترین اثر اجرای طرح‌های مرتعداری در منطقه مورد مطالعه از دید کارشناسان بوده است و پس از آن، بهبود وضعیت آب شرب دام و افزایش اعتماد بهره‌برداران به اهداف و برنامه‌های بخش اجرایی منابع طبیعی به ترتیب با کسب میانگین‌های ۳/۹۶ و ۳/۹۲ در رتبه‌های بعدی قرار دارند. از نظر کارشناسان، ضعیف‌ترین اثرات اجرای طرح‌های

جدول ۲: درصد فراوانی، میانگین رتبه‌ای و اولویت‌بندی اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های مرتعداری از دیدگاه کارشناسان

ردیف	شاخص	درصد فراوانی					میانگین	ضریب تغییرات	رتبه
		خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد			
۱	افزایش تولید علوفه	۸/۳	۱۲/۵	۴۱/۷	۲۹/۲	۸/۳	۳/۱۷	۰/۳۵	۱۵
۲	ایجاد تنوع منابع درآمدی بهره‌بردار	۸/۳	۳۳/۳	۳۷/۵	۲۰/۸	-	۲/۷۱	۰/۳۶	۲۴
۳	اعطای تسهیلات و کمک‌های مالی	۴/۲	۴/۲	۲۹/۲	۵۰	۱۲/۵	۳/۶۲	۰/۲۹	۵
۴	حفاظت آب و خاک	۴/۲	۱۲/۵	۳۳/۳	۴۱/۷	۸/۳	۳/۳۷	۰/۲۶	۹
۵	بهبود وضعیت آب شرب دام	-	-	۳۳/۳	۳۷/۵	۲۹/۲	۳/۹۶	۰/۲۱	۲
۶	افزایش تولید محصولات دامی	۴/۲	۲۹/۲	۱۲/۵	۳۷/۵	۱۶/۷	۳/۳۳	۰/۳۱	۱۱
۷	افزایش درآمد دامداران	-	۱۶/۷	۴۵/۸	۳۳/۳	۴/۲	۳/۲۵	۰/۲۸	۱۲
۸	جذب سرمایه و رونق اقتصادی	۸/۳	۲۹/۲	۳۷/۵	۲۵	-	۲/۷۹	۰/۳۷	۲۲
۹	استفاده چندمنظوره از مراتع	۸/۳	۱۶/۷	۴۵/۸	۲۹/۲	-	۲/۹۶	۰/۳۳	۱۸
۱۰	ممانعت از تغییر کاربری اراضی مرتعی	-	-	۲۵	۴۵/۸	۲۹/۲	۴/۰۴	۰/۲۲	۱
۱۱	کاهش بیکاری دامداران و بهره‌برداران	۱۲/۵	۱۶/۷	۳۷/۵	۳۳/۳	-	۲/۹۲	۰/۳۱	۱۹
۱۲	تقویت حس تعلق و مالکیت بهره‌برداران نسبت به مراتع	-	۱۶/۷	۲۵	۳۷/۵	۲۰/۸	۳/۶۲	۰/۲۶	۶
۱۳	افزایش وحدت و انسجام اجتماعی بهره‌برداران سامانه عرفی	-	۲۰/۸	۳۳/۳	۳۷/۵	۸/۳	۳/۳۳	۰/۳۰	۱۰
۱۴	کاهش درگیری و نزاع بهره‌برداران با سامانه عرفی همجوار	۴/۲	۲۰/۸	۴۱/۷	۲۰/۸	۱۲/۵	۳/۱۷	۰/۳۱	۱۴
۱۵	تقویت روحیه اجتماعی و مشارکت جامعه محلی در اجرای طرح	-	۳/۹۲	۴/۲	۵۴/۲	۳۳/۳	۳/۴۶	۰/۲۲	۷
۱۶	ارتقای کیفیت زندگی ساکنین	۱۲/۵	۲۰/۸	۵۰	۱۶/۷	-	۲/۷۱	۰/۳۸	۲۴
۱۷	حفظ محدوده اراضی ملی	۸/۳	۱۶/۷	۴۱/۷	۲۵	۸/۳	۳/۰۸	۰/۲۵	۱۶
۱۸	افزایش اعتماد بهره‌برداران به اهداف و برنامه‌های بخش اجرایی منابع طبیعی	-	-	۳۷/۵	۳۳/۳	۲۹/۲	۳/۹۲	۰/۲۰	۳
۱۹	کاهش مراجعه دامداران غیرذیحق به مراتع	۸/۳	۲۰/۸	۲۹/۲	۲۵	۱۶/۷	۳/۲۱	۰/۳۵	۱۳
۲۰	تمایل جوانان به ماندگاری و تداوم شغل موروثی	۸/۳	۲۰/۸	۳۳/۳	۳۳/۳	۴/۲	۳/۰۴	۰/۳۳	۱۷
۲۱	ارتقای فرهنگ بهره‌وری از منابع طبیعی	-	۲۰/۸	۲۹/۲	۳۷/۵	۱۲/۵	۳/۴۲	۰/۳۰	۸
۲۲	ایجاد فرصت شغلی و اشتغال‌زایی	۸/۳	۳۳/۳	۲۵/۱	۳۳/۳	-	۲/۸۳	۰/۳۲	۲۰
۲۳	افزایش سطح آگاهی ساکنین و بهره‌برداران	-	-	۴۱/۷	۳۷/۵	۲۰/۸	۳/۷۹	۰/۲۴	۴
۲۴	کاهش انگیزه مهاجرت	۸/۳	۲۹/۲	۳۷/۵	۲۵	-	۲/۷۹	۰/۳۶	۲۱
۲۵	افزایش انگیزه و امید به زندگی در ساکنین روستایی منطقه	۸/۳	۲۹/۲	۴۱/۷	۲۰/۸	-	۲/۷۵	۰/۳۱	۲۳
۲۶	میزان رضایت کلی از اجرای طرح مرتعداری	۴/۲	۱۲/۵	۵۸/۳	۲۵	-	۳/۰۴	۰/۲۹	-

ارتقای کیفیت زندگی ساکنین و جذب سرمایه و رونق اقتصادی به ترتیب با میانگین‌های ۲/۵۱ و ۲/۵۵ ضعیف‌ترین اثرات اجرای طرح‌های مرتعداری از نظر و دیدگاه بهره‌برداران بوده است. میزان رضایت کلی بهره‌برداران از اجرای طرح‌های مرتعداری با میانگین ۲/۷۸ کمتر از حد متوسط بوده است و رضایت چندان مطلوبی از اجرای این طرح‌ها نداشتند (جدول ۳).

مطابق نتایج و بر اساس دیدگاه بهره‌برداران، تقویت حس تعلق و مالکیت بهره‌برداران نسبت به مراتع با میانگین ۴/۱۶ مهم‌ترین اثر اجرای طرح‌های مرتعداری در منطقه مورد مطالعه بوده است و پس از آن تقویت روحیه اجتماعی و مشارکت جامعه محلی در اجرای طرح و افزایش وحدت و انسجام اجتماعی بهره‌برداران سامانه عرفی به ترتیب با میانگین‌های ۳/۹۲ و ۳/۸۸ در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

جدول ۳: درصد فراوانی، میانگین رتبه‌ای و اولویت‌بندی اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های مرتعداری از دیدگاه بهره‌برداران

رتبه	ضریب تغییرات	میانگین	درصد فراوانی				شاخص	ردیف
			خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم		
۱۶	۰/۳۲	۲/۹۵	۹/۱	۲۲/۹	۳۳/۷	۲۲/۹	۱۱/۴	۱ افزایش تولید علوفه
۲۲	۰/۴۰	۲/۶۵	-	۲۳/۵	۳۵/۴	۲۴	۱۷/۱	۲ ایجاد تنوع منابع درآمدی بهره‌بردار
۸	۰/۲۶	۳/۳۵	۷/۴	۳۷/۷	۴۰	۱۲	۲/۹	۳ اعطای تسهیلات و کمک‌های مالی
۱۱	۰/۲۸	۳/۲۵	۸	۵۰/۳	۹/۱	۲۴	۸/۶	۴ حفاظت آب و خاک
۴	۰/۲۵	۳/۸۶	۲۵/۱	۴۱/۲	۲۹/۲	۲/۴	۱/۱	۵ بهبود وضعیت آب شرب دام
۱۵	۰/۳۱	۳/۰۱	۸	۲۸/۶	۲۹/۷	۲۳/۴	۱۰/۳	۶ افزایش تولید محصولات دامی
۱۴	۰/۳۴	۳/۰۳	۱۷/۱	۲۶/۹	۱۸/۹	۱۶	۲۱/۱	۷ افزایش درآمد دامداران
۲۴	۰/۳۷	۲/۵۵	۲/۳	۱۳/۷	۳۶/۶	۳۱/۴	۱۶	۸ جذب سرمایه و رونق اقتصادی
۱۷	۰/۳۲	۲/۸۸	۰/۶	۲۹/۱	۳۷/۷	۲۲/۹	۹/۷	۹ استفاده چندمنظوره از مراتع
۱۰	۰/۲۶	۳/۲۸	۱۶/۵	۳۶/۶	۱۸/۹	۱۴/۳	۱۳/۷	۱۰ ممانعت از تغییر کاربری اراضی مرتعی
۱۸	۰/۳۴	۲/۸۳	۴	۲۵/۷	۳۴/۹	۲۰/۶	۱۴/۹	۱۱ کاهش بیکاری دامداران و بهره‌برداران
۱	۰/۲۲	۴/۱۶	۳۶	۴۴	۲۰	-	-	۱۲ تقویت حس تعلق و مالکیت بهره‌برداران نسبت به مراتع
۳	۰/۲۹	۳/۸۸	۲۵/۷	۳۹/۴	۳۲	۲/۹	-	۱۳ افزایش وحدت و انسجام اجتماعی بهره‌برداران سامانه عرفی
۱۳	۰/۳۳	۳/۰۴	۱۲/۶	۲۹/۷	۲۲/۳	۲۰	۱۵/۴	۱۴ کاهش درگیری و نزاع بهره‌برداران با سامانه عرفی همجوار
۲	۰/۲۹	۳/۹۲	۳۰/۹	۳۲	۳۵/۴	۱/۷	۳/۹۲	۱۵ تقویت روحیه اجتماعی و مشارکت جامعه محلی در اجرای طرح
۲۵	۰/۴۱	۲/۵۱	-	۱۸/۳	۲۹/۱	۳۷/۷	۱۴/۹	۱۶ ارتقای کیفیت زندگی ساکنین
۹	۰/۲۸	۳/۳۴	۱۵/۴	۳۶/۶	۲۰/۶	۲۱/۷	۵/۷	۱۷ حفظ محدوده اراضی ملی
۷	۰/۲۶	۳/۴۲	۱۵/۴	۳۷/۲	۲۲/۴	۲۱/۷	۲/۳	۱۸ افزایش اعتماد بهره‌برداران به اهداف و برنامه‌های بخش اجرایی منابع طبیعی
۱۲	۰/۳۴	۳/۰۵	۹/۱	۲۷/۴	۳۰/۹	۲۴	۸/۶	۱۹ کاهش مراجع دامداران غیرذخیره به مراتع
۱۹	۰/۳۶	۲/۷۷	-	۲۴/۶	۴۳/۴	۱۶/۶	۱۵/۴	۲۰ تمایل جوانان به ماندگاری و تداوم شغل موروثی
۶	۰/۳۱	۳/۷۹	۳۰/۹	۳۲	۲۲/۹	۱۴/۲	-	۲۱ ارتقای فرهنگ بهره‌وری از منابع طبیعی
۲۰	۰/۳۸	۲/۶۶	-	۱۷/۷	۴۶/۳	۲۰	۱۶	۲۲ ایجاد فرصت شغلی و اشتغال‌زایی
۵	۰/۲۵	۳/۸۰	۲۸/۶	۳۱/۴	۳۱/۴	۸/۶	-	۲۳ افزایش سطح آگاهی ساکنین و بهره‌برداران
۲۱	۰/۳۵	۲/۶۵	-	۱۷/۱	۴۶/۳	۲۰/۶	۱۶	۲۴ کاهش انگیزه مهاجرت
۲۳	۰/۴۱	۲/۵۹	-	۱۹/۴	۳۶/۶	۲۷/۴	۱۶/۶	۲۵ افزایش انگیزه و امید به زندگی در ساکنین روستایی منطقه
-	۰/۳۳	۲/۷۸	-	۲۲/۹	۳۹/۳	۳۰/۹	۶/۹	۲۶ میزان رضایت کلی از اجرای طرح مرتعداری

تفاوت آماری معناداری وجود داشت ( $P < 0.05$ ) و از نظر کارشناسان، بحث اثرات جلوگیری از تغییر کاربری اراضی مرتعی و افزایش اعتماد بهره‌برداران به اهداف و برنامه‌های بخش اجرایی منابع طبیعی به طور معناداری بیشتر بوده است و میانگین رتبه‌ای بیشتری به خود اختصاص داده است. در ۸۰ درصد اثرات بررسی شده از اجرای طرح‌های مرتعداری، تفاوت آماری معناداری بین دیدگاه و نظرات کارشناسان و بهره‌برداران مشاهده نشد ( $P > 0.05$ ) (جدول ۴).

مقایسه میانگین دیدگاه کارشناسان و بهره‌برداران در ارتباط با اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری در شهرستان بیجار با استفاده از آزمون تی استیودنت مستقل در جدول (۴) ارائه شده است. بر اساس نتایج این تحلیل، در اثرات ممانعت از تغییر کاربری اراضی مرتعی، افزایش وحدت و انسجام اجتماعی بهره‌برداران سامانه عرفی، تقویت حس تعلق و مالکیت بهره‌برداران نسبت به مراتع، تقویت روحیه اجتماعی و مشارکت جامعه محلی در اجرای طرح و افزایش اعتماد بهره‌برداران به اهداف و برنامه‌های بخش اجرایی منابع طبیعی بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران

جدول ۴: مقایسه میانگین دیدگاه کارشناسان و بهره‌برداران در ارتباط با شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری در شهرستان بیجار

گویه	انحراف معیار ± میانگین		t	سطح معنی - داری
	کارشناسان	بهره‌برداران		
افزایش تولید علوفه	۳/۱۷ ± ۱/۰۷	۲/۹۵ ± ۱/۱۳	۰/۸۶۸	۰/۳۸۶
ایجاد تنوع منابع درآمدی بهره‌بردار	۲/۷۱ ± ۰/۹۱	۲/۶۵ ± ۱/۰۲	۰/۳۵۹	۰/۷۹۶
اعطای تسهیلات و کمک‌های مالی	۳/۶۲ ± ۰/۹۲	۳/۳۵ ± ۰/۸۹	۱/۴۲۱	۰/۱۵۷
حفاظت آب و خاک	۳/۳۷ ± ۰/۹۶	۳/۲۵ ± ۱/۱۶	۰/۵۷۱	۰/۵۷۲
بهبود وضعیت آب شرب دام	۳/۹۶ ± ۰/۸۱	۳/۸۶ ± ۰/۸۷	۰/۵۲۶	۰/۵۹۳
افزایش تولید محصولات دامی	۳/۳۳ ± ۱/۲۳	۳/۰۱ ± ۱/۱۲	۱/۳۳۰	۰/۱۸۵
افزایش درآمد دامداران	۳/۲۵ ± ۰/۷۹	۳/۰۳ ± ۱/۴۰	۱/۱۴۳	۰/۲۵۹
جذب سرمایه و رونق اقتصادی	۲/۷۹ ± ۰/۹۴	۲/۵۵ ± ۰/۹۹	۱/۱۳۳	۰/۲۵۸
استفاده چندمنظوره از مراتع	۲/۹۶ ± ۰/۹۱	۲/۸۸ ± ۰/۹۶	۰/۳۷۷	۰/۷۰۷
ممانعت از تغییر کاربری اراضی مرتعی	۴/۰۴ ± ۰/۷۵	۳/۲۸ ± ۱/۲۸	۴/۱۹۹**	۰/۰۰۱
کاهش بیکاری دامداران و بهره‌برداران	۲/۹۲ ± ۱/۰۲	۲/۸۳ ± ۱/۰۹	۰/۳۴۹	۰/۷۲۸
تقویت حس تعلق و مالکیت بهره‌برداران نسبت به مراتع	۳/۶۲ ± ۱/۰۱	۴/۱۶ ± ۰/۷۳	-۲/۴۹۸*	۰/۰۱۹
افزایش وحدت و انسجام اجتماعی بهره‌برداران سامانه عرفی	۳/۳۳ ± ۰/۹۲	۳/۸۸ ± ۰/۸۲	-۳/۰۰۳**	۰/۰۰۳
کاهش گریزی و نزاع بهره‌برداران با سامانه عرفی همجوار	۳/۱۷ ± ۱/۰۵	۳/۰۴ ± ۱/۲۷	۰/۴۶۵	۰/۶۴۲
تقویت روحیه اجتماعی و مشارکت جامعه محلی در اجرای طرح	۳/۴۶ ± ۰/۷۲	۳/۹۲ ± ۰/۸۵	-۲/۵۲۶*	۰/۰۱۲
ارتقای کیفیت زندگی ساکنین	۲/۷۱ ± ۰/۹۱	۲/۵۱ ± ۰/۹۶	۰/۹۶۴	۰/۳۳۶
حفظ محدوده اراضی ملی	۳/۰۸ ± ۱/۰۶	۳/۳۴ ± ۱/۱۵	-۱/۰۴۷	۰/۲۹۶
افزایش اعتماد بهره‌برداران به اهداف و برنامه‌های بخش اجرایی منابع طبیعی	۳/۹۲ ± ۰/۸۳	۳/۴۲ ± ۱/۰۶	۲/۶۶۵*	۰/۰۱۲
کاهش مراجعه دامداران غیرذیحق به مراتع	۳/۰۴ ± ۱/۲۱	۳/۰۴ ± ۱/۱۱	۰/۶۶۶	۰/۵۰۶
تمایل جوانان به ماندگاری و تداوم شغل موروثی	۳/۰۴ ± ۱/۰۴	۲/۷۷ ± ۰/۹۹	۱/۲۴۵	۰/۲۱۵
ارتقای فرهنگ بهره‌وری از منابع طبیعی	۳/۴۲ ± ۰/۹۷	۳/۷۹ ± ۱/۰۳	-۱/۶۸۷	۰/۰۹۳
ایجاد فرصت شغلی و اشتغال‌زایی	۲/۸۳ ± ۱/۰۱	۲/۶۶ ± ۰/۹۵	۰/۸۴۵	۰/۳۹۹
افزایش سطح آگاهی ساکنین و بهره‌برداران	۳/۷۹ ± ۰/۷۸	۳/۸۰ ± ۰/۹۵	-۰/۰۴۱	۰/۹۶۷
کاهش انگیزه مهاجرت	۲/۷۹ ± ۰/۹۳	۲/۶۴ ± ۰/۹۵	۰/۷۰۹	۰/۴۷۹
افزایش انگیزه و امید به زندگی در ساکنین روستایی منطقه	۲/۷۵ ± ۰/۹۰	۲/۵۹ ± ۰/۹۸	۰/۷۶۱	۰/۴۴۷
میزان رضایت کلی از اجرای طرح مرتعداری	۳/۰۴ ± ۰/۷۵	۲/۷۸ ± ۰/۸۸	۱/۵۵۰	۰/۱۳۱

\* معنی‌داری در سطح ۵ درصد، \*\* معنی‌داری در سطح ۱ درصد

معناداری کمتر از کارشناسان بوده است. اما بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران در خصوص اثرات اجتماعی و اقتصادی-اجتماعی به طور کلی تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد ( $P > 0.05$ ) (جدول ۵).

بر اساس نتایج حاصل از تحلیل و مقایسه میانگین اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های مرتعداری از نظر کارشناسان و بهره‌برداران، در اثرات اقتصادی تفاوت آماری معناداری بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران مشاهده شد ( $P < 0.05$ ) و اثرات اقتصادی از نظر بهره‌برداران به طور

جدول ۵: مقایسه میانگین دیدگاه کارشناسان و بهره‌برداران در ارتباط با اثرات اقتصادی-اجتماعی طرح‌های مرتعداری در شهرستان بیجار

اثرات مورد بررسی	انحراف معیار ± میانگین		t	سطح معنی‌داری
	کارشناسان	بهره‌برداران		
اثرات اقتصادی	۳/۳۲ ± ۰/۳۳	۳/۰۸ ± ۰/۳۶	۳/۱۱۳**	۰/۰۰۲
اثرات اجتماعی	۳/۲۰ ± ۰/۲۱	۳/۲۳ ± ۰/۲۶	-۰/۴۳۲	۰/۶۶۶
اثرات اقتصادی-اجتماعی	۳/۲۶ ± ۰/۱۹	۳/۱۷ ± ۰/۲۳	۱/۹۱۱	۰/۰۵۷

\* معنی‌داری در سطح ۵ درصد، \*\* معنی‌داری در سطح ۱ درصد

### بحث و نتیجه‌گیری

طرح‌های مرتعداری همواره با اهداف و کارکردهای مشخصی تدوین و اجرا می‌گردند. ارزیابی طرح‌های مرتعداری می‌تواند موجب مشخص شدن نقاط قوت و ضعف طرح‌ها و بهبود کیفیت آنها در برنامه‌های آتی گردد (۲۵). این ارزیابی به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کمک می‌کند تا از ابعاد مختلف محیط‌زیستی، اجتماعی، انسانی و اقتصادی تاثیر آن‌ها را دریابند (۱۲). ارزیابی ابعاد اقتصادی و اجتماعی با توجه به تاثیر عامل انسانی بهره‌برداران در مدیریت مراتع امری لازم و ضرورتی انکارناپذیر است.

در این مطالعه اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری از دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان ارزیابی شده است. مطابق نتایج و بر اساس دیدگاه کارشناسان، ممانعت از تغییر کاربری اراضی مرتعی، بهبود وضعیت آب شرب دام و افزایش اعتماد بهره‌برداران به اهداف و برنامه‌های بخش اجرایی مهم‌ترین اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری در شهرستان بیجار بوده است. اما بر اساس دیدگاه بهره‌برداران، تقویت حس تعلق و مالکیت بهره‌برداران نسبت به مراتع، تقویت روحیه اجتماعی و مشارکت جامعه محلی در اجرای طرح و افزایش وحدت و انسجام اجتماعی بهره‌برداران سامانه عرفی مهم‌ترین اثرات اجرای طرح‌ها بودند.

در تحقیقات کریمی و همکاران (۲۰۱۷) و کومارمیشرا و ساکسنا (۲۰۰۹)، افزایش اعتماد بهره‌برداران به سازمان‌های اجرایی به عنوان یکی از مهم‌ترین اثرات اجرای طرح‌های مرتعداری اشاره شده است. در تحقیق پیچند و امیری (۲۰۲۱)، مراتعی که در رودان و حاجی‌آباد هرمزگان دارای طرح بوده و در آنها طرح به خوبی اجرا شده است شرایط بهبودی تولید، وضعیت و گرایش حاصل شده و حاکی از تاثیر مدیریت صحیح بر مراتع بوده و باعث حفظ و ثبات بهره‌برداری بلندمدت از مراتع شده است. در تحقیق حاضر، افزایش تولید علوفه از دیدگاه کارشناسان در حد متوسط و از نظر بهره‌برداران کمتر از حد متوسط ارزیابی شده است. البته برآورد افزایش تولید علوفه در تحقیق حاضر بر اساس بررسی ابعاد اقتصادی و اجتماعی از دیدگاه بهره‌برداران و کارشناسان و به صورت پرسشنامه بوده است که به منظور تحلیل و مقایسه دقیق‌تر نیاز به انجام تحقیقات

میدانی و ارزیابی با روش‌های برآورد تولید می‌باشد. در تحقیق کیوان‌بهبجو و همکاران (۲۰۲۱) نشان داده شد مراتع دارای طرح در نیر استان اردبیل نسبت به مراتع بدون طرح از وضعیت بهتری از لحاظ تولیدی و اقتصادی برخوردار بودند. در تحقیق رستگار و همکاران (۲۰۱۸) اختلاف تولید علوفه در سامان‌های دارای طرح و فاقد طرح در سجادرود استان مازندران معنی‌دار نشد و همچنین ابراز کردند اجرای طرح‌های مرتعداری موفقیت زیادی از نظر تقویت بنیه مالی دامداران به همراه نداشته است که با نتایج تحقیق ما مطابقت دارد.

در مطالعه حاضر، اجرای طرح‌های مرتعداری از نظر بهره‌برداران و کارشناسان در زمینه اثرات اجتماعی و بالاخص افزایش اعتماد، مشارکت مردمی و سطح آگاهی موفق عمل کرده است که این یافته‌ها در تحقیقات محمدی و بارانی (۲۰۱۸) و کریمی‌دهکردی و همکاران (۲۰۱۶) نیز تایید شده است. اما در زمینه اقتصادی به خصوص از نظر بهره‌برداران، در مقایسه با عوامل اجتماعی توفیق چندانی نداشته است. در تحقیقی دیگر در شهرستان مشهد در راستای تایید یافته‌های تحقیق حاضر، بهره‌برداران اعتقاد داشتند اجرای این طرح‌ها تأثیری در افزایش درآمد آن‌ها نداشته است. همچنین در مطالعه تورتن (۲۰۰۰) نیز اثرگذاری ضعیف اقتصادی این طرح‌ها اشاره شده است. نتایج تحقیق عبدالحسنی و همکاران (۲۰۱۳)، نشان داد مزایای اقتصادی به عنوان مهم‌ترین عنصر در پذیرش طرح مرتعداری و نیز برای هر برنامه‌ای که برای مدیریت پایدار مرتع ارائه می‌شود، مؤثر است. فقدان آثار قابل‌رویت، مانع دیگری بر موفقیت طرح‌های مرتعداری بوده است، زیرا مزایای اجرای طرح‌های مرتعداری در طولانی‌مدت آشکار می‌شود. اقتصادی نبودن پروژه‌های پیشنهادی به عنوان یکی از دلایل اصلی عدم موفقیت طرح‌های مرتعداری استان گلستان شناسایی شده است (۱۹). طرح‌های مرتعداری تقریباً به صورت طرح‌های حفاظت و اصلاح مراتع اجرا شده است و کمتر تنوع‌سازی معیشت خانوارها از طریق فعالیت‌های نوین کشاورزی یا غیرکشاورزی را مورد توجه قرار داده است (۱۰). در مطالعات سعیدی‌ایرغویی (۲۰۱۶) در مراتع قشلاقی شهرستان ابرکوه و برزگردوین و همکاران (۲۰۰۷) در منطقه خراسان شمالی، افزایش تولید مرتع و

بهبود وضعیت درآمد و شرایط اقتصادی بهره‌برداران به واسطه اجرای طرح‌های مرتعداری ذکر شده است که با نتایج تحقیق حاضر مغایرت دارد.

میزان رضایت کلی اجرای طرح‌های مرتعداری از دیدگاه کارشناسان و بهره‌برداران در حد بالایی نبوده است و رضایت کارشناسان تا حدودی بیشتر از بهره‌برداران بود. اما با استناد به نتایج مقایسه نظرات و دیدگاه‌های اقتصادی و اجتماعی می‌توان ابراز کرد که میانگین رتبه‌ای اثرات اقتصادی و اجتماعی به ترتیب از دیدگاه کارشناسان و بهره‌برداران بیشتر بوده است. از نظر کارشناسان، اثرات جلوگیری از تغییر کاربری اراضی مرتعی و افزایش اعتماد بهره‌برداران به اهداف و برنامه‌های بخش اجرایی منابع طبیعی به طور معناداری بیشتر بوده است اما از نظر بهره‌برداران، افزایش وحدت و انسجام اجتماعی بهره‌برداران، احساس تعلق و حس مالکیت بهره‌برداران نسبت به مراتع، تقویت روحیه اجتماعی و مشارکت جامعه محلی در اجرای طرح به طور معناداری بیشتر ارزیابی شدند.

در اکثریت شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های مرتعداری، تفاوت آماری معناداری بین دیدگاه و نظرات کارشناسان و بهره‌برداران مشاهده نشد. در این تحقیق، از دیدگاه کارشناسان، اثرات اقتصادی طرح‌های مرتعداری اجرا شده به طور معناداری بیشتر بوده است. در مطالعه محمدبیگی و پورسعید (۲۰۱۸) تفاوت آماری معناداری بین نظرات کارشناسان و بهره‌برداران در ارزیابی اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های مرتعداری شهرستان ایلام وجود دارد که در مورد اثرات اقتصادی با نتایج تحقیق مطابقت دارد.

در این تحقیق، طرح‌های مرتعداری اثر چندانی بر کاهش مهاجرت و افزایش اشتغال نداشته است که با نتایج تحقیقات سریگیری و همکاران (۲۰۰۳)، باتاچاریا (۲۰۰۸) و گوینداگودا و ساتیش (۲۰۱۱) مطابقت دارد. با توجه به اهمیت این موضوع یعنی اشتغال‌زایی و کاهش مهاجرت در طرح‌های مرتبط با روستاییان و بهره‌برداران اما همچنان روند مهاجرت ادامه دارد. به نظر می‌رسد با ایجاد زیرساخت‌ها و توسعه امکانات آموزشی و رفاهی در روستاها و استفاده از پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های بومی در تدوین و اجرای طرح‌های مرتعداری می‌توان شرایط بهتری برای

ماندگاری بهره‌برداران فراهم کرد. توانمندسازی روستاییان و استفاده از افراد بومی برای طراحی، برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت بر طرح‌ها و موفقیت طرح‌های مرتعداری در رفع نیازهای معیشتی و اقتصادی بهره‌برداران روستایی می‌تواند زمینه ماندگاری و توسعه بیشتر روستاها را فراهم کند. در تحقیقی در ارتباط با ارزیابی اثرات طرح‌های مرتعداری در شهرستان ماهنشان نشان داده شد از نظر بهره‌برداران، اجرای پروژه‌ها در افزایش روابط و مشارکت‌ها و هنجارهای اجتماعی برای اقدامات گروهی تأثیر قابل توجهی داشته و بر کاهش مهاجرت، افزایش فرصت شغلی و مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها در حد کمی مؤثر بوده‌اند (۱۲) که با یافته‌های مطالعه حاضر مطابقت دارد. در تحقیق زهدی (۲۰۱۸) که بر اساس نظرسنجی از ۲۶۸ نفر از متخصصان مرتعداری کشور انجام شد، ۷۰ درصد پاسخگویان اعتقاد داشتند که طرح‌های مرتعداری به عنوان سیاست اصلی و محوری دولت در مدیریت مراتع در شرایط کنونی پاسخگوی مدیریت پایدار مراتع نیست و همچنین آنها، مشکلات طرح-های مرتعداری را عدم تطابق چارچوب طرح با شرایط اکولوژیک و اجتماعی مراتع، عدم مشارکت بهره‌برداران، نبود بیان اقتصادی، نظارت ضعیف و عدم اجرای صحیح طرح بیان نموده‌اند.

در نهایت با توجه به نتایج تحقیق، اجرای طرح‌های مرتعداری در مقطع زمانی اجرا شده در منطقه مورد مطالعه را به‌خصوص در بحث اثرات اجتماعی می‌توان تا حدودی مثبت ارزیابی کرد. هر چند در گذر زمان و با کسب تجربه‌های به‌دست آمده و افزایش تجربه و مهارت کارشناسان و درک بالای علمی و عملی آن‌ها از مدیریت پایدار مراتع می‌توان انتظار موفقیت بیشتری برای طرح‌های مرتعداری جدید داشت اما بحث در مورد میزان اثرگذاری آن‌ها در تحقق اهداف نیز نیاز به گذشت زمان و مشاهده نتایج آن در آینده دارد. در بسیاری از شاخص‌ها بین نظرات و دیدگاه‌های بهره‌برداران و کارشناسان اتفاق نظر وجود دارد. و در بیشتر موارد بین دو گروه مورد مطالعه تفاوت قابل توجهی وجود ندارد و این موضوع نوید یک چشم‌انداز روشن و مثبت را در مدیریت مراتع می‌دهد چرا که با نزدیک شدن دیدگاه و نظر کارشناسان به نظرات بهره‌برداران، درک صحیح و رابطه موثری بین دو گروه تاثیرگذار در مدیریت

بیشتری اجرا گردد. شناخت پتانسیل‌ها و قابلیت‌های مناطق اجرای طرح و لحاظ آن‌ها در تدوین و اجرای طرح، استفاده از ظرفیت‌ها و منابع، لحاظ هدفمند استفاده چندمنظوره مراتع، جذب تسهیلات و سرمایه‌های بخش خصوصی و دولتی و ارائه تسهیلات مناسب می‌تواند زمینه موفقیت بیشتر و بهبود اثرگذاری طرح‌های مرتعداری و مدیریت اصولی مراتع را فراهم آورد. وضعیت اعتماد بهره‌برداران به سازمان‌های اجرایی و سطح آگاهی آن‌ها در وضعیت مطلوبی بود که با بهبود این نقاط قوت می‌توان زمینه مشارکت آگاهانه و موثرتر بهره‌برداران در طرح‌های اجرایی را فراهم کرد.

عرصه‌های مرتعی صورت می‌گیرد و پیشبرد اهداف طرح‌های مرتعداری بهتر و موفقیت و تحقق اهداف طرح‌ها با سهولت بیشتری انجام می‌گیرد. اما همچنان ضعف‌هایی به‌خصوص در مورد وضعیت درآمدی و معیشتی بهره‌برداران وجود دارد که با بهبود این وضعیت و متنوع‌سازی معیشتی و افزایش درآمد بهره‌برداران، فرصت‌های شغلی و اشتغال‌زایی بیشتری ایجاد شده و متعاقباً بیکاری، مهاجرت جوانان و نیروهای فعال، تغییر کاربری اراضی و یا مسائل مرتبط با پیامدهای فقر اقتصادی کاهش خواهد یافت. بنابراین نیاز است این مسائل با دقت و جدیت بیشتری در تدوین طرح‌های مذکور گنجانده شده و با حساسیت

#### References

1. Abolhassani, L., G. Oesten, S. Rajmis & H. Azadi, 2013. Attitudes of rangeland holders towards sustainable range management in Iran: a case study of the Semnan rangelands. *The Rangeland Journal*, 35: 435-443.
2. Alizadeh, A. & F. Mahdavi, 2007. Supervision of rangeland management plans and the necessity of employing experts' members of the Agricultural and Natural Resources Engineering Organization. *Journal of Agriculture and Fisheries*, 4(16): 65-67.,
3. Barzgardwin, M., A. Saleh & S. Yazdani, 2007. Investigation of economic status of rangeland management projects in North Khorasan Province. *Agricultural Economics*, 1(2): 1-17. (In Persian)
4. Bhattacharya, A., 2008. Sustainable livelihood-based watershed management – "Watershed Plus" approach. In 1st working group of ERIA-SD Project Manila, Philippines: Institute for Global Environmental Strategies (IGES).
5. Farajollahi, A. & Y. Ghasemi Arian, 2021. Economic and social factors affecting the participation of stakeholders in the implementation of rangeland management projects in Bijar city. The first international conference and the eighth national conference on rangeland management in Iran, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad. (In Persian)
6. Farajollahi, A., Y. Ghasemi Arian & M. Hamidian, 2021. Evaluation the socio-economic impacts of rangeland management plan in Kalaleh County from the viewpoint of stakeholders and experts. *Journal of Plant Ecosystem Conservation*, 9(18):19-35. (In Persian)
7. Govinda Gowda, V. & A. Sathish, 2011. Socio-economic and natural resources impact of Sujala project. *Science and Nature*, 2(1): 31-37.
8. Heydari, Gh., S.M. Aghili, H. Barani, J. Ghorbani, & M.R. Mahboubi, 2010. An analysis of correlation between range condition and participation of ranchers in range management plans (A Case Study in Baledeh Summer Rangeland, Mazandaran Province). *Journal of Rangeland*, 4(1): 138-149. (In Persian)
9. Karami Dehkordi, E., K. Karimi, M. Badsar & K. Aghajanlu, 2016. Rural rangeland users' view regarding the impact of rangeland management projects on their rangeland conservation knowledge in the Mahneshan Township, Zanjan Province. *Iranian Agricultural Extension and Education Journal*, 12(2): 151-167. (In Persian)
10. Karimi, K. & E. Karami Dehkordi, 2016. Assessing the impact of rangeland management projects on rural household livelihoods' outcomes: A Case of Mahneshan Township. *Iranian Journal of Agricultural Economics and Development Research*, 46(4): 793-805.
11. Karimi, K. & E. Karami Dehkordi, 2016. Participation of rural users in pasture management plans and the factors effective on them in Mahneshan Township. *Geography and Development*, 14(45): 181-196 (In Persian)
12. Karimi, K., E. Karami Dehkordi, & K. Aghajanlu, 2017. Assessing the Impacts of Natural Resources Management Projects on Rural Households' Social Capital in the Mahneshan Township. *Journal of Range and Watershed Management*, 70(2): 479-494. (In Persian)

13. Keivan Behjou, F., A. Esmailnejad Onari & S. Ghanbari, 2021. Range management plans and production and economic of rangeland users (Case study: Nir rangelands, Ardebil Province). *Iranian Journal of Rangeland and Desert Research*, 28(2): 252-265. (In Persian)
14. Khanghaei, M.A, 2002. Investigating the factors affecting the participation of livestock breeders in the optimal use of rangelands of Northwest Kurdistan Province (Saqqez City). M.Sc. Thesis in Range Management, Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources. (In Persian)
15. Kumar Mishra, P. & R. Saxena, 2009. Integrated impact assessment model for explaining differential impact of watershed development projects. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 27(3): 175-184.
16. Mahmoudi, J., Gh. Heidari & M.S. Mirbozorgi, 2011. The obstructions of grazing management project from the viewpoint of natural resources experts. *Journal of Renewable Natural Resources Research*, 2(4): 1-10. (In Persian)
17. Mohammadbeygi, S. & A. Poorsaeid, 2018. Evaluating the effectiveness of rangeland projects from experts and pastoralists perspectives in Ilam province. *Journal of Rangeland*, 12(3): 341-353. (In Persian)
18. Mohammadi, S. & H. Barani, 2018. Assessment of socio-economic impacts of range management plans in the Mashhad County. *Iranian Journal of Rangeland and Desert Research*, 25(3): 562-576. (In Persian)
19. Moradi, E., G. Heshmati, F. Ghelishlee & S.Z. Mirdeylami, 2016. Analyzing the success and failure of range management plans in Golestan Province. *Journal of Rangeland*, 9(3): 281-291. (In Persian)
20. Mustafaei Journi, A. 2018. The effect of rangeland management projects on the livelihood of stakeholders (Summer rangelands of Urmia city), M.Sc. Thesis in Rangeland Management, Sari University of Agricultural Sciences and Natural Resources. (In Persian)
21. National Statistics Portal. 2021. Statistics Center of Iran, Results of the General Census of Population and Housing in 2016, Kurdistan Province. (In Persian)
22. Norouzi, A., I. Haghiyan & E. Sheidai Karkaj, 2020. Rangeland management plans and rangeland health (Case Study: Rangelands of Torbat-e-Heydarieh). *Journal of Range and Watershed Management*, 72(4): 1131-1145. (In Persian)
23. Pichand, M. & S. Amiri. 2021. Investigating the effects of range management plans on condition, production and rangeland's trend of rudan and hajiaba cities, Hormozgan province, Iran. *Journal of Rangeland*, 15(1): 134-145. (In Persian)
24. Ranjbar, Z. & E. Karami, 2013. The impacts of extension programs on sustainability of irrigated and rain fed wheat production systems in Kermanshah County. *Iranian Agricultural Extension and Education Journal*, 9(1): 1-14. (In Persian)
25. Rastegar, S., H. Ahmadi Gotab, G. Heydari & S.M. Mojaverlyan. 2018. Evaluating the effectiveness of range management plans on rangeland production and livelihoods of ranchers (Case study: summer rangelands of Sajadrud- Mazandaran province). *Journal of Rangeland*, 12(2): 196-208. (In Persian)
26. Razavi, S.M, 2000. Nomadic household economy living in summer rangelands in north of Semnan city and the role of Khil. *Agricultural Economics and Development*, 8(31): 289-303. (In Persian)
27. Saeidi Abarghouei, M, 2016. Economic evaluation of rangeland management projects in winter rangelands of Abarkooh city, MSc thesis in Arid Zone Management, Yazd University. (In Persian)
28. Srigiri, S.R., R. Chennamaneni & K. Hagedorn, 2003. Equity and poverty issues in watershed development projects - A Case Study of impact assessment on marginal farmers and the landless. Paper presented at the Conference on International Agricultural Research for Development, Göttingen.
29. Turton, C. 2000. *Sustainable Livelihoods and Project Design in India*. London, UK: Overseas Development.
30. Zohdi, M, 2018. Analysis of rangeland management and presentation of strategic and effective rangeland management model (Case study of Taleghan Dam Watershed). PhD Thesis in Range Science, Islamic Azad University, Science and Research Branch, 469 p. (In Persian)
31. Zohdi, M, 2021. Range Management (Rangeland Plans). *Journal of Iranian Nature*, 6(2): 21-30. (In Persian)
32. Zohdi, M., H. Arzani, S.A. Javadi, A. Jalili, & G. Khorshidi, 2018. Government and range management in Iran (Policy, Laws and Plans). *Applied Ecology and Environmental Research*, 16: 4637-4654.